

Особливості розвитку міграційних процесів у регіонах України

Представлено комплексне міграційне районування України. Проаналізовано головні тенденції міграційних процесів у виділених за допомогою кластерного аналізу міграційних районах. Виявлено головний напрямок зміни основних міграційних показників у географічному просторі України. Пояснено особливості міграційної ситуації в столиці та прилеглих до неї районах. Зроблено висновок про поступове зменшення міжтериторіальних відмінностей міграційної ситуації. Визначено основні завдання держави у сфері міграційної політики, окреслено першочергові питання регулювання міграційних процесів відповідно до регіональних особливостей їх розвитку. Ключові слова: міграційні процеси, міграційне районування України, метод кластерного аналізу, міграційна політика.

На сьогодні Україна є одночасно країною-донором робочої сили, країною-реципієнтом населення (хоча й не у значних масштабах) та транзитною країною. Протягом 18-річного періоду незалежності в Україні прийнято ряд законів, спрямованих на регулювання міграційних процесів, зокрема Закони України «Про громадянство України», «Про національні меншини в Україні», «Про біженців», «Про імміграцію», «Про правовий статус іноземців», «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадянам України». Розділи, присвячені регулюванню міграцій, включено до Концепції та Стратегії демографічного розвитку України на 2006-2015 рр., затверджених Кабінетом Міністрів України, однак у цілому формування міграційної політики держави досі не є завершеним. Існує нагальна потреба розробки Концепції міграційної політики України.

При формуванні виваженої міграційної політики та при розробці прогнозів міграцій населення (які є невід'ємною складовою демографічного прогнозування) необхідно враховувати регіональні особливості тенденцій міграційних процесів, закономірності територіальної диференціації показників міграцій населення. Логічним результатом регіонального аналізу міграційного руху населення є районування (зонування) території України за міграційними ознаками, виділення міграційних районів або зон.

Проблемам демографічного, у т. ч. міграційного, районування України приділяється значна увага у вітчизняній науці. Ще в радянський період були розроблені схеми районування території України за показниками народжуваності та природного приросту [1, с. 48-49], особливостями режиму смертності та тривалості життя населення [2, с. 66], а також виділення міграційних зон [3, с. 39-41]. Низка схем демографічного районування та зонування була представлена в колективній монографії «Населення України – 2004. Регіональні аспекти демографічного розвитку» [4]. Автор статті здійснив районування України за підсумками багаторічних міграційних процесів у період існування СРСР, виявленими переписом населення 1989 р., та особливостями міграцій населення в перше десятиліття незалежності [5], а також районування України за показниками трудових міграцій за даними першого загальнонаціонального вибіркового обстеження з питань трудових мігра-

цій щодо рівня участі населення у трудових міграціях та спрямованості зовнішніх трудо-міграційних контактів [6].

Однак усі наявні схеми міграційного районування спираються або на показники трудової міграції [6], або ж на показники стаціонарної міграції [3; 5]. Дана стаття присвячена комплексному міграційному районуванню території України, яке враховує характеристики як стаціонарної, так і трудової міграції.

Комплексне міграційне районування спирається головним чином на метод кластерного аналізу, який є одним з найефективніших прийомів багатомірного групування. Це – метод групування одиниць сукупності на основі низки кількісних ознак, при цьому одиниці, які потрапили до однієї з груп, більш подібні одна до одної, ніж одиниці з різних груп. При визначенні кількості груп слід виходити з того, що «ступінь деталізації повинен забезпечувати статистичну стійкість даних, а ступінь агрегації – не порушувати однорідності утворених груп, оскільки сила внутрішніх зв'язків регіону повинна переважати силу зовнішніх з іншими територіальними системами» [2, С. 33].

Районування здійснювалося шляхом групування областей, оскільки основні статистичні дані наявні лише на обласному рівні. На початковому етапі були відібрані 8 показників, які характеризують підсумки міграційних процесів ХХ ст. (за даними Першого Всеукраїнського перепису населення 2001 р.), новітні тенденції міграційних процесів (за відомостями поточного обліку змін місця проживання у післяпереписний період) та розвиток трудових міграцій (за інформацією загальнонаціонального вибіркового обстеження 2008 р.). Це такі показники:

- 1) рівень участі населення працездатного віку у трудових міграціях (2008 р.) – частка осіб, які протягом 2005-2007 рр. та першої половини 2008 р. хоча б раз виїздили на роботу за кордон у загальній чисельності населення працездатного віку на середину 2008 р., дані першого загальнонаціонального вибіркового обстеження з питань трудових міграцій 2008 р.;
- 2) питома вага осіб, які хоча б раз за життя змінили місце проживання, в загальній чисельності населення (станом на 5.12.2001 р.), дані перепису населення;
- 3) частка народжених поза межами регіону в загальній чисельності населення (станом на 5.12.2001 р.), дані перепису населення;
- 4) частка народжених поза межами України в загальній чисельності населення (станом на 5.12.2001 р.), дані перепису населення;
- 5) коефіцієнт міграційного обороту (2007-2008 рр., в середньому за рік), дані поточного обліку міграцій;
- 6) коефіцієнт міграційного обороту (2002-2003 рр., в середньому за рік), дані поточного обліку міграцій;
- 7) коефіцієнт зовнішнього міграційного обороту (2007-2008 рр., в середньому за рік), дані поточного обліку міграцій;
- 8) сальдо міграцій населення (2007-2008 рр., в середньому за рік), дані поточного обліку міграцій.

На жаль, дослідження не враховує особливості внутрідержавних трудових міграцій через відсутність адекватних статистичних даних.

У результаті аналізу територіальної диференціації п'ятого та шостого із зазначених показників виявлено, що міжрегіональні відмінності коефіцієнта

міграційного обороту на початку ХХІ ст. є досить сталими, відповідно зі списку був вилучений показник за 2002-2003 рр. як менш «свіжий». Також були вилучені два останні показники, оскільки шляхом перебору варіантів групування було встановлено, що їхні територіальні відмінності практично не впливають на підсумки групування.

Отже, виділення груп спирається на перші п'ять показників наведеного вище списку. В ході дослідження були проаналізовані результати групування за визначеним набором показників з виділенням кількості груп від 4 до 12. Найоптимальнішим було визнано об'єднання регіонів України у 8 груп, результати якого представлені у табл. 1.

Географічну цілісність виділених груп порушує лише Київська область. Однак, не слід забувати, що практично всі соціально-демографічні показники по території Київщини суттєво варіюють у залежності від віддалі до столиці. Ймовірно (на жаль, наявне статистичне забезпечення не дозволяє повною мірою перевірити дану гіпотезу), що міграційна ситуація у прилеглих до Києва районах є подібною до тієї, що спостерігається у столиці, тоді як у віддалених від ядра агломерації районах вона має наближатися до аналогів сусідніх областей, при цьому формальна схожість з ситуацією у східних регіонах України виникає в результаті усереднення сильно диференційованих по території показників. Виходячи з цього, Київську область було включено до четвертої групи, до якої, зокрема, належать майже всі області, котрі межують з нею. В результаті отримано розподіл території України на 8 географічно цілісних районів (рис. 1).

У цілому зміна основних міграційних показників у географічному просторі України відбувається в напрямку із заходу на схід, точніше – із південного заходу через північ і центр на південний схід та південь. Рівень участі населення працездатного віку у трудовій міграції із заходу на схід зменшується (рис. 2). Підвищена інтенсивність процесу в західних регіонах обумовлена, по-перше, близькістю до державних кордонів України з іншими країнами ЄС, що полегшує і здешевлює здійснення трудової міграції до цих країн; по-друге, особливостями менталітету населення: загальновідомо, що низький рівень патерналістських на-

Таблиця 1

Групування регіонів України за показниками міграційної ситуації на основі застосування методу кластерного аналізу

№ групи	Області (регіони), які увійшли до даної групи
1.	Закарпатська
2.	Чернівецька
3.	Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська
4.	Вінницька, Волинська, Житомирська, Рівненська, Сумська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська
5.	Дніпропетровська, Донецька, Київська, Кіровоградська, Луганська, Одеська, Полтавська, Харківська
6.	Запорізька, Миколаївська, Херсонська
7.	Крим, м. Севастополь
8.	м. Київ

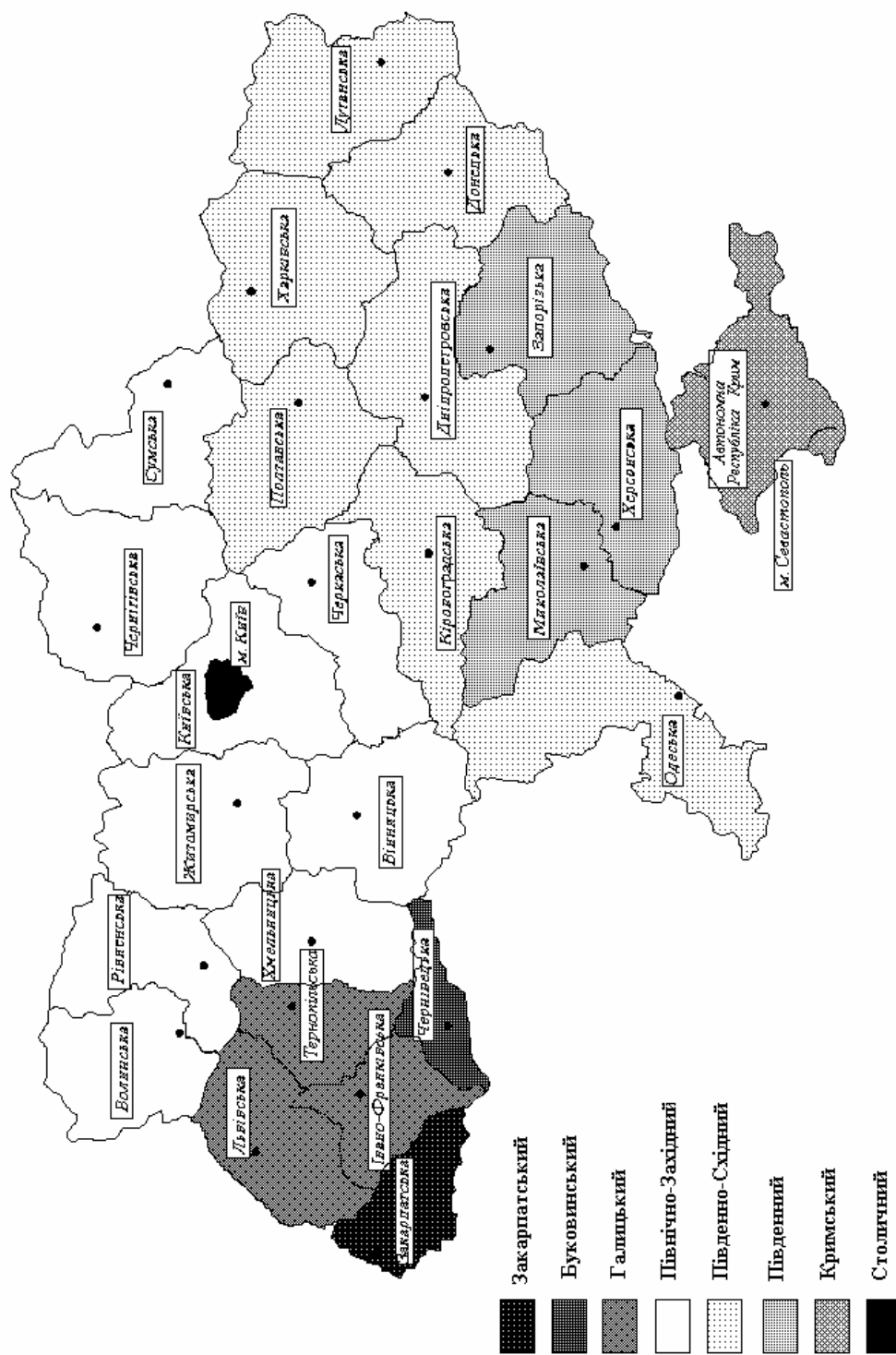

Рис. 1. Комплексне міграційне районування території України

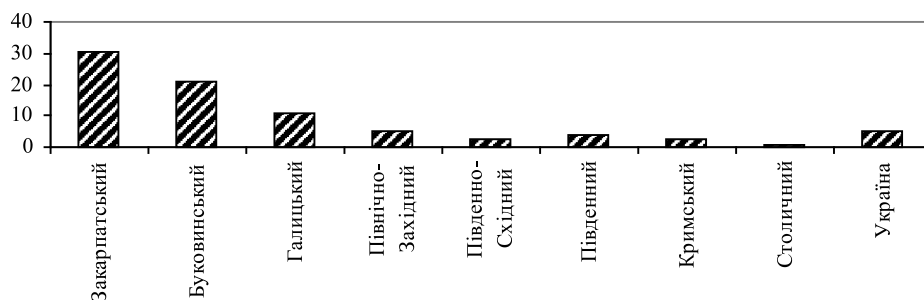

Рис. 2. Рівень участі населення працездатного віку у трудових міграціях по міграційних районах України (2008 р.), %

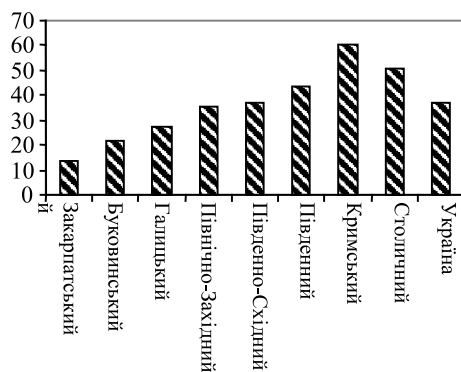

Рис. 3. Питома вага осіб, які хоча б раз за життя змінили місце проживання, по міграційних районах України (2001 р.), %

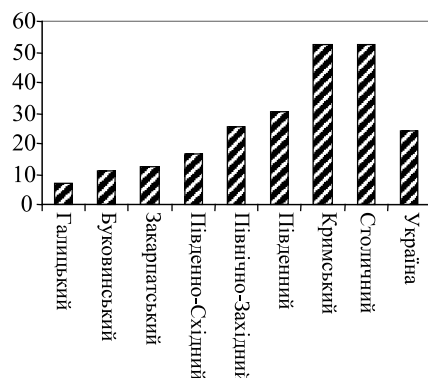

Рис. 4. Частка народжених поза межами регіону по міграційних районах України (2001 р.), %

станов, стійка орієнтація на вирішення назрілих проблем власними зусиллями (в тому числі і шляхом трудових міграцій) притаманна мешканцям західних регіонів. Найменша трудо-міграційна активність притаманна мешканцям Києва, для яких місцевий ринок праці є більш привабливим, ніж ринки праці зарубіжних країн. Серед трьох міграційних районів південно-східної частини України підвищена інтенсивність трудових міграцій спостерігається у Південному.

Натомість показники стаціонарної міграції у напрямку із заходу на схід та південь зростають (рис. 3). Із загальної географічної закономірності випадає лише Столичний район, де склалася специфічна міграційна ситуація. Так, населення Києва більш ніж наполовину складається з немісцевих уродженців – це настільки ж високий показник, як і в Криму (рис. 4). Однак, на відміну від Криму, більшість немісцевих уродженців, котрі мешкають у столиці, – вихідці з інших регіонів України, тоді як понад 1/3 кримчан походять з-за меж нашої країни (рис. 5). Привертає увагу той факт, що в населенні Південного району більша (порівняно з Південно-Східним районом) питома вага немісцевих уродженців при майже однаковій частці народжених за межами України. Тобто в складі населення Запорізької, Миколаївської та Херсонської областей більша частка вихідців з інших регіонів України, ніж у населенні областей, які формують Південно-Східний район.

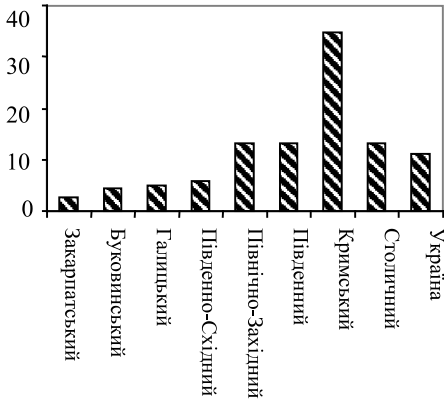

Рис. 5. Частка дітей, народжених поза межами України по міграційних районах (2001 р.), %

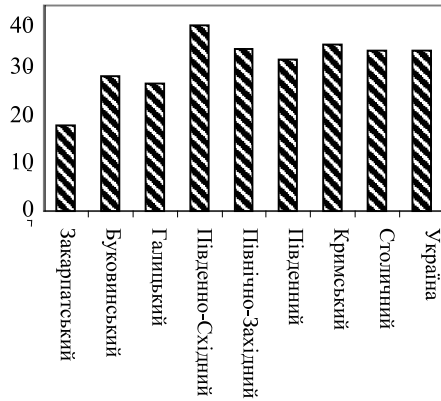

Рис. 6. Коефіцієнт міграційного обороту по міграційних районах України (2007-2008 рр., в середньому за рік), %

Коефіцієнт міграційного обороту (за наявності загальної тенденції до збільшення у напрямку із заходу на схід) варіює по міграційних районах менше, ніж інші показники, покладені в основу комплексного міграційного районування (рис. 6). Це свідчить про поступове зменшення міжтериторіальних відмінностей міграційної ситуації.

Районування є основою для виявлення міграційних проблем та розробки специфічних заходів регіональної міграційної політики. Загалом основними завданнями держави у сфері міграційної політики є:

- попередження постійної еміграції висококваліфікованих спеціалістів;
- підвищення рівня соціальної захищеності українських працівників за кордоном;
- протидія торгівлі людьми;
- інтеграція довгострокових трудових мігрантів у суспільство, яке змінилося за період їх відсутності;
- стимулювання інвестування зароблених мігрантами коштів в економіку України;
- подолання територіального розриву між місцем сплати податків та місцем користування соціальними послугами особами, задіяними у внутрідержавній міграції;
- інтеграція іммігрантів;
- підвищення рівня толерантності у суспільстві;
- протидія нелегальній міграції.

Концепція міграційної політики, розробка якої є надзвичайно актуальною, повинна включати розділ щодо регіональної міграційної політики. При цьому для західних регіонів першочерговими є питання регулювання зовнішніх трудових міграцій, для східних та південних – проблеми, пов'язані із стаціонарною міграцією та інтеграцією іммігрантів, для Києва та прилеглих областей – питання регулювання внутрідержавної трудової міграції.

Список використаних джерел

1. Заставний Ф. Д. Географія України / Ф. Д. Заставний. – Львів : Світ, 1990. – 360 с.
2. Либанова Э. М. Продолжительность жизни населения (Опыт комплексного регионального исследования) / Э. М. Либанова. – К. : Наукова думка, 1991. – 200 с.
3. Петрова Т. П. Механизм миграционного обмена: методы исследования / Т. П. Петрова. – К. : Наукова думка, 1991. – 140 с.
4. Населення України – 2004. Регіональні аспекти демографічного розвитку. Щорічна аналітична доповідь. – К. : Інститут демографії НАН України, Держкомстат України, 2005. – 344 с.
5. Позняк О. В. Міграційна ситуація в Україні: загальнодержавні тенденції та закономірності територіальної диференціації / О. В. Позняк // Український географічний журнал. – 2002. – №1. – С. 22-28.
6. Зовнішня трудова міграція населення України. – К. : Український центр соціальних реформ (УЦСР), Державний комітет статистики України (Держкомстат України), 2009.

Позняк А.В. Особенности развития миграционных процессов в регионах Украины.

Представлено комплексное миграционное районирование Украины. Проанализированы главные тенденции миграционных процессов в выделенных с помощью кластерного анализа миграционных районах. Выявлено главное направление изменения основных миграционных показателей в географическом пространстве Украины. Объяснены особенности миграционной ситуации в столице и прилегающих к ней районах. Сделан вывод о постепенном уменьшении межтерриториальных отличий миграционной ситуации. Определены основные задания государства в сфере миграционной политики, очерчены первостепенные вопросы регулирования миграционных процессов в соответствии с региональными особенностями их развития.

Ключевые слова: миграционные процессы, миграционное районирование Украины, метод кластерного анализа, миграционная политика.

Pozniak O.V. Peculiarities of Development of Migration Processes in the Regions of Ukraine.

The complex migration zoning of Ukraine is presented. The main tendencies of migration processes in migration regions allocated with the cluster analysis are analyzed. The main trend of alteration of the main migration indices in the geographic space of Ukraine is defined. The peculiarities of migration scenario in the capital and the regions adjusted to it are explained. The conclusions over the gradual decrease of the intraregional differences in the migration scenarios are made. Main tasks of the state in the sphere of migration policy are determined; the topical issues of migration management by the regional peculiarities of its development are outlined.

Key words: migration processes, migration zoning of Ukraine, cluster analysis method, migration policy.

Надійшло 01.03.2010 р.